

**ІВАН ФРАНКО ЯК ОСОБИСТІСТЬ (ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ
БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА НА ОСНОВІ МЕМУАРНОЇ ТА
ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ
ШКОЛІ ТА ВНЗ)**

Анотація

У статті йдеться про особливості вивчення біографії Івана Франка на основі мемуарної та епістолярної спадщини у загальноосвітній школі на уроках української літератури та ВНЗ на лекціях і практичних заняттях з історії української літератури. Автор розкриває методiku створення проекту «Іван Франко як особистість», визначаючи чинники, які формують індивіда: родовід, оточення, освіта, характер, вдача, обдарування, сфера діяльності. Запропоновано також різні форми, методи та прийоми роботи з першоджерелами. Як допоміжний прийом опрацювання життєпису письменника репрезентовано авторські таблиці: «Естетичні уподобання українських письменників. Іван Франко» та «Літературно-психологічний портрет письменника».

Ключові слова. Мемуари, епістолярна спадщина, особистість, родовід, оточення, освіта, характер, вдача, обдарування, сфера діяльності.

Лілія Овдійчук

**Иван Франко как личность (к проблеме изучения биографии на
основе мемуарного и эпистолярного наследия
в общеобразовательных школах и вузах**

Аннотация

В статье речь идет об особенностях изучения биографии Ивана Франко на основе мемуарного и эпистолярного наследия в общеобразовательной школе на уроках украинской литературы и в вузах на лекциях и практических занятиях по истории украинской литературы. Автор раскрывает методiku создания проекта «Иван Франко как личность», определяя факторы, которые формируют индивида: родословная, окружение, образование, характер, нрав, дарования, сфера деятельности. Предложены также различные формы, методы и приемы работы с первоисточниками. Как вспомогательный прием изучения жизнеописания писателя представлены авторские таблицы «Эстетические предпочтения украинских писателей. Иван Франко» и «Литературно-психологический портрет писателя».

Ключевые слова. Мемуары, епістолярне насліддя, людина, родословна, оточення, освіта, характер, натура, талент, сфера діяльності.

Liliya Ovdychuk

Ivan Franko as the Personality (concerning the problem of the writer's biography studying on the basis of memoir and epistolary heritage at secondary and higher school)

Abstract

The article deals with peculiarities of studying the Ivan Franko's biography in secondary school at the lessons of Ukrainian literature and in higher school at lectures and practicals in history of Ukrainian literature based on the memoir and epistolary heritage. The author reveals the methods of creation of the project "Ivan Franko as a the Personality", determining the factors that form an individual: genealogy, surroundings, education, character, nature, talent, field of activities. The various forms, methods and techniques for work with primary sources are proposed. The following original tables "Aesthetic Inclinations of Ukrainian writers. Ivan Franko" and "The Literary and Psychological Portrait of the Writer" are represented as the additional method of studying the writer's biography.

Key words: memoirs, epistolary heritage, personality, genealogy, surroundings, education, character, nature, talent, field of activities.

В історії української культури Іван Франко займає чільне місце і за змістом, і за обсягом напрацювань. Це була надзвичайно обдарована, феноменально працююча й ерудована людина. Особистість Івана Яковича багатогранна і складна, часто суперечлива, що спонукає до осмислення цього феномена. Пропонована стаття – це спроба осмислення чинників, які сформували Франка, та чинників, які характеризують його як непересічну індивідуальність. Зокрема це стосується родоводу, оточення, освіти, сфери діяльності, світу захоплень та світогляду письменника.

Найбільш достовірні джерела вивчення біографії митця – мемуарна та епістолярна спадщина. На сьогодні опубліковано друге доповнене і перероблене видання «Спогадів про Івана Франка», упорядковане М. Гнатюком, перевидані також мемуари Анни Ключко-Франко, дочки письменника, Тараса Франка – сина Івана Яковича. Окрім того, у томах 48, 49, 50 з 50-томника (на сьогодні це 56 томів) вміщено листи Франка до різних осіб. В окремих томах надруковано передмови до видань власних творів, промови, а також статті і твори автобіографічного характеру тощо, Усе це послужило матеріалом для створення своєрідного літературно-психологічного

портрета «Іван Франко як особистість». Ця розвідка може бути корисна як методична опора під час вивчення життя і творчості І. Франка у загальноосвітній школі та ВНЗ на факультетах філологічного та педагогічного напрямку.

Вивчення життєпису митця з методичної точки зору розглядали відомі вчені, зокрема, Н. Волошина, С. Жила, І. Каплан, Ю. Ковбасенко, О. Куцевол, Л. Мацевко-Бекерська, Л. Мірошниченко, А. Лісовський, Є. Пасічник, С. Пультер, Б. Степанишин, Г. Токмань. Проте, незважаючи на значний інтерес до проблеми, не всі її аспекти опрацьовано однаковою мірою, зокрема, це стосується й особистісного аспекту. Очевидно, що вивчення життєпису письменника на основі мемуарної та епістолярної літератури забезпечить реалізацію основної функції біографії – «максимально наблизити учнів до розуміння особистості письменника [1, с 110]

Матеріали підібрані за розділами авторської таблиці «Іван Франко як особистість» (Додаток 1). Заповнювати її можна під час опрацювання запропонованих уривків з першоджерел. Форми роботи можуть бути такі: лекція вчителя (викладача) у поєднанні з авторською презентацією [11], [12] або з виразним читанням уривків спогадів та листів учнями (студентами). Для зразка можна скористатися авторською таблицею «Естетичні уподобання українських письменників. Іван Франко» [2] (Додаток 2). Для того, аби зорієнтувати слухачів, як це робити, треба заповнити один із розділів разом з учнями (якщо є потреба, то й зі студентами).

Родовід. Одним із найважливіших чинників у формуванні особистості є найближче оточення та родовід. Як зазначає сам Франко у передмові «Дещо про самого себе», написаній до збірки польськокомовних оповідань: «...я русин і походжу, правдоподібно, від зукраїнізованих німецьких колоністів, ... мій батько був звичайний селянин і робив панщину - не якомусь дідичеві, а цісарсько-королівській камері*¹), не вмів ані читати, ані писати, та, незважаючи на те, був світлою людиною і віддав мене, слабовиту і до селянської праці нездатну дитину, до школи. Вихід з-під селянської стріхи на ширшу, публічну арену – це у нас досі надзвичайно рідка річ. [5, с.29]

Зі спогадів Івана Кобилецького дізнаємося, що по лінії матері Марії Кульчицької походив із ходячкової шляхти (збіднілої привілейованої частини українського населення). «... Микола і Людвіка (з Гвоздецьких) Кульчицькі мусили бути дуже заможними людьми, бо двох синів, були в силі послати до шкіл. ... і Кульчицькі, і Гвоздецькі відрізнялися не тільки від селян, а й від ходячкової шляхти вищою культурою. Про Людвіку Кульчицьку ясенчани висловлювалися з дуже великою пошаною, вона пристрасно любила свого внука – Івана Франка. ... Під впливом Людвіки Кульчицької виховувався Іван

^{1*} Інституція, що відала державним майном (примітка упорядників)

Франко за дитячих літ у Ясениці-Сільній, а потім з Дрогобича приїздив до неї кінсьми на вакації аж до її смерті 1871 року». [З, с.29]

Отже, переплетення цих двох гілок родового дерева та вплив батька і бабусі дали очевидний результат: це був пролог до формування особистості, першопоштовх до опанування наук в усій їхній універсальності й складності і цивілізаційному поступу. У таблиці можна записати квінтесенцію: Франко мав німецькі корені по батьку, сам позиціонував себе як селянин, по лінії матері – з шляхетського роду. Найбільший вплив на Франка мали батько та бабуся. Їм він завдячує рівнем освіти та вихованням.

Освіта. Освіту Франко здобував у тодішніх різнорівневих навчальних закладах: «ходив протягом двох років до сільської школи в Ясениці Сільній, потім до т. зв. нормальної школи отців Василіян у Дрогобичі, а опісля там же до гімназії. Склавши іспит зрілості, я вступив до університету у Львові, але мої студії перервав соціалістичний процес 1877-78 року, до якого бозна-чому замішано мене, навіть засуджено на 6-тижневий арешт». [З, с.29] Вищу освіту здобув у Чернівецькому університеті, провчившись там 8 семестр.

На основі цих фактів можна зробити тільки формальний висновок про рівень освіченості Франка.

Як він вчився, читаємо у спогадах В. Стефаніка, записаних М. Рудницьким: «В той час, як ми за студентських часів цілими ночами просиджували по кав'ярнях і сперечались про те, чи є одна правда, чи кожен може мати свою, і молили, що кому на язик попало, - Франко вчився. Мені часом страшно спитати його, скільки мільйонів років буде крутитись наша земля, бо він, мабуть, і це точно знає. А як не знає, то напевне скаже: от такий твір такого-то теолога чи астронома і там у такому-то розділі ... а то ще й сторінку готовий назвати». [З, с. 487]. «Чи є серед нас у Галичині хтось, хто читав би все те, що пише Франко? Нема нікого. Бо нема нікого такого, кого цікавили одночасно і старі апокрифи, і земельне питання, і Шекспір, сотні книжок і статей, які друкуються різними мовами. Я вважаю його мучеником своєї професії, хоч гадаю, що найбільшою карою для Франка було б заборонити йому, як Шевченкові на засланні, читати і писати». [Там же, с. 487].

Сфера діяльності. Як скористався Франко своїми енциклопедичними знаннями та непересічними здібностями до вивчення мов, широким мисленням, інтелектом, вмінням до прикладного застосування знань, засвідчують сфери його діяльності. Він проявив себе як журналіст, перекладач, літературознавець, критик, видавець, учений-гуманітарій, доктор філософії, доктор російської словесності, активний громадський діяч. Він був творцем цілої когорти «будителів» народу, вчителів, громадських діячів, письменників, фольклористів.

Журналістом Франко працював у різних газетах і журналах: українських (у Галичині й Наддніпрянській Україні), польських, німецьких, австрійських,

російських, чеських та ін. Найбільш тривалий час – у редакції газети «Kurier Lwowski». Звісно, ця робота забирала багато часу, але як для письменника дала багато тем та ідей (наприклад, романи «Для домашнього огнища» та «Основи суспільності» створені на основі реальних подій, які митець описував у кримінальній хроніці цього видання). Завдяки своїй журналістській діяльності Франко знайомив світ з українською культурою, літературою, фольклором, соціальними й економічними проблемами того часу. Українці ж відповідно могли почерпнути з його статей багатий і різнобічний матеріал, скрупульозно зібраний, аргументований, про різні сфери людського життя від давніх часів до сьогочасся.

Яким був Іван Франко як видавець, редактор, коректор і чого це йому коштувало, читаємо у спогадах Андрія Чайковського: «Мене так використовують, що вже й жити не хочеться. Я змушений вести коректу чужих праць, справляти переклади на німецьку мову таких перекладів, що й до белетристики не годяться, не то до научних діл. Я мушу слухатися, бо моє існування zagrożене. З тої праці я осліп і оглух ... ». [3, с. 156]

Багато українських письменників завдячують майстрові своїми успіхами у письменстві. За спогадами В. Стефаніка стає зрозумілим, як Іван Якович виводив у люди початківців: «На столі різні клаптики паперу, ножиці, клей. ... Виявляється, він порізав на кусні твір молодого автора і починає складати його. – Виходить, що це стіл не редакційний, а операційний, – пожартував я, зрозумівши, у чому річ». [3, с. 489] «... Було ясно, що Франко не тільки склеював деякі листочки, але й дещо дописував до них. – Як бачу, то ви клеїте чужий твір не тільки клеєм, але й своїм словом». [Там же, с. 489]

К. Гриневичева, Уляна Кравченко, К. Попович завдячують видатному письменникові шліфуванням таланту. Катря Гриневичева згадує «... мої чергові «листки» мали у Франкові тихого покровителя. Щось там у них пересуне, підчеркне, закріпить, і ось зміст виблисне наново, а я бачу з подивом те, чого там передше не було...». [3, с. 204]

У листах Іван Якович дає поради початківцям, зокрема Улянці Кравченко: «... працюйте над змістом треба подумати, а над формою вірша треба попрацювати. По написанні відложити на деякий час. Опісля перечитати вірш, щоб відчути, де є які хиби. Аж тоді передати до друку». «... Вид Бібрки від каплички – дуже гарний, пропоную Вам, щоб Ви описали його, розуміється, віршами. Це була би перша Ваша проба описової поезії. ... чим більше внесете свого «я», свого власного серця і чуття, тим він буде інтересніший і цікавіший. Заразом це привчить Вас обмежувати крила своєї фантазії, дивитись поетично на речі близькі, видобувати поезії з дійсності, то ... зробить Вас поеткою більш реалістичною ...» [8, с. 432-433] «... Ви працюйте далі, а особливо вчитуйтеся в Ленау, студійте його форму і спосіб вираження – се Вас вилічить від наслідування Конопницької, котре в присланих мені віршах декуди дуже

виразно пробивається». [Там же, с. 422] «Ось для Вас наука – писати в поезії, і всюди тільки правду, т. є. тільки те, о чім Ви переконані, що се так. Що пишете о собі самій, се буде найпевніше, що о других, те вже треба через дуже тонке сито сіяти». [Там же, с. 432]

А це уривки з листів до Климентини Попович «...талант у Вас є, але нема тільки любові до діла; при кождім вірші Ви думаєте поперед всього не о тім, щоб зглибити і серцем огріти саму річ, але о тім, що на се скаже сей або той, хто буде се читати». [8, с. 526] «З проб Ваших бачу, що у Вас є талант поетичний, – тільки форма слабка, потрібно Вам вправи в просодії і читання знатніших взірців поетичних. Поезія ставить тепер до своїх поклонників строгі вимагання – зміст і форма мають бути докладно обдумані, студійовані і введені в якнайповнішу гармонію». [Там же, с. 403]

З наведених уривків можна зробити висновок про рівень теоретичних знань Франка-літературознавця, про вміння цікаво й образно пояснити складні наукові сентенції, тонко підмітити та вказати на вади у творах адресатів.

Дуже багато часу Франко присвятив перекладам із чужомовних літератур. Він знайомив українців з шедеврами світової літератури та видатними класичними творами, оскільки вважав, що «переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях, у різних часах причинялися до ширення просвіти та підймання загального рівня культури. Добрі переклади важних і впливових творів чужих літератур у кожного культурного народу, починаючи від старинних римлян, належали до підвалин власного письменства» [6, с.7].

У 50-томнику найповнішого зібрання творів українського генія вміщено у кількох томах переклади поетичних (т.8-13, т. 52 додатковий) та прозових творів (т. 51) різних часів і народів, починаючи з вавилонських гімнів і молитов, індійських легенд, староарабської поезії й завершуючи творами своїх сучасників: Поля Верлена, Жана Мореаса, Жоржа Роденбаха, Марка Твена, Габріеле д'Аннунціо та ін. Велика заслуга перекладача ще й у тому, що він подавав розлогу наукову розвідку про творчість письменника, якого репрезентував співвітчизникам. Це було скрупульозне опрацювання наявної на той час літератури різними мовами та власне бачення й аналіз перекладеного тексту.

Діяльність Франка-науковця різнобічна, оскільки він займався не тільки гуманітарними науками. До снаги йому були економіка (земельне питання, податкова система, банківська справа тощо), юриспруденція. Його студії у цій царині виявляють глибоке проникнення у важливі сфери суспільного життя, їх

осмислення, узагальнення та уміння застосувати до потреб сучасності. Треба визнати, що Іван Франко пережив захоплення найновішими ідеями, які тоді заволідали світом, але маючи критичний гострий розум піддавав усе скрупульозному вивченню й аналізу. Тому еволюція його від соціаліста до націоналіста природна й очевидна. Проте такі захоплення не проходили безслідно. Як згадував Микола Чайковський «Коли Франка вперше арештували «за соціалізм» (Боже, яке страшне було те слово для тодішнього «добропорядочного» галицького громадянства!), його викинули із всіх українських товариств, а після його виходу на волю відвертались від нього й обминали його, як зачумленого». [3, с. 158] Згодом Іван Якович став ідейним натхненником русько-української радикальної партії й очолив її. Мету і завдання виклав у багатьох статтях, зокрема «... витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остаятися» [7,с.404]

Очевидно, що Франко-гуманітарій проявив себе в багатьох наукових напрямках: фольклористиці, літературознавстві, історії, філософії. Навчання в докторантурі Віденського університету та блискучий захист дисертації «Варлаам і Йоасаф. Старохристинський духовний роман і його літературна історія» німецькою мовою принесли йому ступінь доктора філософії, а з ним – і права політичні (право голосування й обирання до парламенту), а також багато нових знайомств (з представниками європейських політичних та суспільно-громадських рухів, зокрема, з майбутнім президентом Чехословаччини Томашем Масариком), пропозицій співпраці в австрійських виданнях та сподівання на посаду приват-доцента у Львівському університеті. Габілітаційна лекція доктора Франка «Розбір «Наймички» Шевченка» завершилася тріумфально, але реальних результатів не дала. Йому не дозволили викладати в альма матер з огляду на політичну неблагонадійність. Хоча викладацький талант все ж не пропав намарне. Як один із засновників Наукового товариства імені Т. Шевченка, Франко викладав на курсах, які організувало це товариство. За спогадами Володимира Дорошенка: «Викладач із Франка був прегарний. Без афектації, без силуваного красномовства, спокійно, річево і логічно плила його мова, багата на факти і висновки. ... Франко чудово знав свій предмет та вмів його гарно «подати», хоч і просто й без жодних викрутасів. Він був найкращим лектором на наших курсах» [3, с. 548].

Різномісність діяльності Франка вражала сучасників, до цього ставилися по-різному: «Мені закидували, що я розстрілюю свою діяльність, перескакую від одного заняття до іншого. Се було власне впливом мого бажання – бути

чоловіком, освіченим чоловіком, не лишитися чужим у жаднім таким питанні, що складається на зміст людського життя. А пізнавши що-небудь, я бажав і всіх сил докладав довести й інших до того, щоб зацікавилися тим і розуміли се». [5, с.309] (З промови на 25-літньому ювілеї літературної діяльності 1898 р.).

У цьому контексті варто згадати той факт, що Франко почав формувати власну бібліотеку ще під час навчання з гімназії, однак «домашня бібліотека Франка відбивала його широке зацікавлення з різних ділянок знань, але вона жодною мірою не була показником його величезної освіти». [3, с. 484] За спогадами М. Рудницького «Франко не був бібліоманом. Важко його назвати бібліофілом ... Як тонкий знавець літератури, знання якого раз у раз поширювались і смак раз у раз загострювався, він підбирав головно твори улюблених авторів і книжки, необхідні для праці. Твори класиків стояли у нього на полиці не для прикраси, а тому, що він їх перечитував і не раз заглядав до них, щоб перевірити тексти та думки. До сучасних авторів він придивлявся особливо уважно, наче до зразків нових рослин, трохи дивовижних, але з якими необхідно познайомитися спеціалісту». [3, с. 483]

Вдача і характер. Отже, таку різнобічну діяльність Івана Франка, енциклопедичні знання, сформовані навички скрупульозної праці можна пояснити геніальністю цієї людини. Але багато в чому до цього спричинилися його вдача і характер, про що не раз він пише сам. «Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини життя, конечність заробітку спонукувала мене кидатися на різні поля. Але мені здається, що тут більше причинилася моя вдача, те гаряче бажання – обняти цілий круг людських інтересів. Може бути, що сей брак концентрації зашкодив мені яко письменникові, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового життя і громадити матеріал, обтесаний бодай згрубшого. Фундаменти все так будуються; а тільки на таких фундаментах, на таких стінах може з часом здвигнутися пишне, сміле склепіння». [5, с. 309] (З промови на 25-літньому ювілеї літературної діяльності).

За спогадами Івана Кобилецького, Франкові були притаманна «німецька працьовитість, а далі певність себе та відвага, так, наче він казав: «Набик, бо я йду». Це прикмета людини, якої предки не знали панщизняного щастя. Ці прикмети були властиві Франкові аж до часу співробітництва у Т-ві ім. Шевченка разом з Грушевським. ... До цього часу Франко стоїть на військовій стопі проти всіх і вся». [3, с. 53]

К. Гриневичева згадує: «Феномен праці, Франко згадував мені, що потребує обмаль сну. Творить уночі, раннім ранком списує продумане. Подиву гідна була поетова умілість ізолюватися: я бачила його у дощову днину, коли для тепла працював у спільній кімнаті, на плечі в нього вмощувався кіт, а діти довкола бурхливо гралися в індіїців». [3, с.215]

Була у Франка риса характеру, яка спричинилася до багатьох конфліктів, очевидних чи прихованих. У своїй передмові до збірки польськомовних оповідань він написав: «... не люблю русинів. Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру». [5, с.30] «Мій руський патріотизм - то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів. Отже, варто працювати для цього народу, і ніяка праця не піде на марне».[5, с.31]

«Я принципіальний ворог всяких компліментів і ворог тих, що говорять компліменти. ...Я думаю, що між русинами, а особливо між молодим поколінням, а вже ж найбільше між поетами, повинна панувати тепла, сердечна, але безоглядна щирість, далека від всякої пересади і всякої гіпокризії. Я принаймні поклав собі таке поступування за засаду, від котрої не відступлю: скільки мені воно досі з'єднало явних чи скритих ворогів – се мене не обходить: то тільки знаю, що таким поступуванням я здобув собі приятельство **кількох** людей, дорожчу і важнішу для мене від вражди цілого легіону людей безхарактерних». [8, с. 371] (З листа до Уляни Кравченко)

Ця прямота була не до впадоби заздрісникам усіх мастей, патентованим патріотам та людям пересічним, які не усвідомлювали великої щирості самопожертви та подвижництва українського Мойсея. За спогадами сина Тараса «... у принципових, важливих справах батько був непоступливий і легше зносив особисту кривду, ніж громадську. Будучи невтомним і непохитним, терпіти не міг людей, які не додержували слова, не виконували обіцянок, не приходили в умовлений час». [3, с. 658].

Сім'я. Дружина. Діти. Особистість такого масштабу неможливо розкрити, оминувши такі важливі життєві віхи як створення сім'ї, батьківство.

З майбутньою дружиною Франко познайомився у Києві. Почалося листування. В одному із розлогих листів майбутній нареченій пише: «Оскільки я собі представляю наше будуче жите, то ми повинні старатися звести круг себе товариство з молодіжці, .. приводити його до роботи. ... з нашої тихої й скромної хати повинна виходити струя нового могучого руху ... руху реального і розумного народолюбства». [9, с. 54]

Ольга Хоружинська народилася 1864 р. в селі Бірки на Харківщині в родині дрібного поміщика, члена Київської Громади, нащадка старовинного козацького шляхетського роду. Закінчила Харківський інститут шляхетних дівчат, вищі жіночі курси в Києві. Була високоосвіченою, добре володіла мовами: англійською, французькою, німецькою, російською, гарно грала на фортепіано, співала. 22-літня дівчина усвідомлювала, що ставши дружиною такого відомого на той час письменника, громадського діяча, мусить бути готова до багатьох ролей у його житті. І справді, вона була помічницею у багатьох громадських і творчих справах свого чоловіка. Про це «говорять» свідки тих років: листи, спогади.

«В часи, про які йде мова, Франко був поетом, і вершка своєї слави досяг не без допомоги своєї дружини, жінки дуже інтелігентної, ласкавої, м'якої характером, з постійною думкою робити так, «щоб Франкові вдома добре жилося». [3, с. 223]

«Може, Вам інтересно буде знати, що моя жінка тепер в Росії, а іменно в Харкові, де вона певно пробуде ще з тиждень. Вона повезла для Вас пару екземплярів Вашого оповідання, врятованих від конфіскати, і я сьогодні ж передам їй адрес, куди треба вислати» [9, с.335] (3 листа до А. Кримського).

«На роман свій зачинаю тратити надію. У Відні читав його один поляк і дуже хвалив, а тут прочитала моя жінка, у котрої в тім пункті дуже вірне чуття, і значно охолодила мене». [Там же, с. 371] (3 листа до М. Драгоманова).

«Жінка моя засіла тепер до роботи. Хоче зладити збірку казок для дітей, і в тій цілі перечитує всі збірки, які є у мене. На перший раз вибирає казки звірячі». [Там же, с. 474] (3 листа до М. Драгоманова).

«Киевской старины» я не дістав. Чи її завернули до тебе, чи знов пропала? Виписки дістав і дякую. Коректуру зараз зробив, вислав, доробивши детальний зміст, з котрого ти вже, певно, зробила коректуру сама. Мені її не треба присилати». [Там же, с. 366] (3 листа до дружини).

«Ще як ми проживали на вулиці Крижовій, №12, батько був редактором «Громадського голосу», видавав «Хлопську бібліотеку» і різні брошури. Палітурники раз у раз привозили до нас різного формату книжечки в обкладинках, переважно рожевих чи червоних, рідше в голубих або зелених. Ті книжечки треба було розсилати чи то передплатникам, чи на замовлення за післяплатою. Мама цілими вечорами приготівляла бандеролі, ми помагали їй клеїти, тоді вона писала адреси, ми завершували роботу наліплюванням поштових марок. На пошту заносив їх батько. Був чудовий поділ праці, а весь процес звався «адміністрацією», що для дітей звучало вельми таємничо». [3, с. 658] (Зі спогадів Т. Франка).

Отже, дружина була справжньою помічницею, робила коректуру чужих текстів, читала й давала оцінку творам Франка, укладала збірки творів для дітей. Її літературному смакові чоловік довіряв, так само й був упевнений у

якості коректи. До того ж вона – «столбовая дворянка», – мусила опанувати ще й всілякі премудрощі (може, й не зовсім вправно) у веденні домашнього господарства, доглядала і виховувала дітей, намагалася виконувати настанову, яку отримала від Є. Трегубова, чоловіка сестри Антоніни, «щоб Франкові вдома жилося добре».

Окрім того, коштом посагу Ольги Хоружинської вийшла збірка поезій Франка «З вершин і низин». 4 роки виходив щоквартальний журнал «Житє і слово».

Про стосунки в сім'ї, про виховання дітей теж йдеться у багатьох спогадах, листах. Зокрема, уривки з листів Франка до дружини і до М. Павлика з Відня, які написані в один період (до Павлика на кілька днів пізніше). З листа до дружини: «Будь ласкава взяти у Висл[оуха] більше грошей і купити собі і дітям бутики, і шубки, і що треба. Як станеш на се жаліти, то погода тебе не пожаліє, і тоді більше страшиш. ... Мені поки що не посилає нічого, а як буде мені конче треба, то я напишу, то можна буде взяти з книжечки щад[ної]... Прошу тебе, уважай на своє здоров'я і не жалуй собі нічого ані в їжі, ані в одежі». [9, с. 360] До Михайла Павлика: «Мій заробок в «Курґе[гі], мабуть, швидко зовсім урветься, деінде заробити мені тепер дуже тяжко, сли хочу вчитися, - значить, приходиться бідувати так, як ми бідували колись за часів університетських. Коли зачну іноді думати, яка властиво будущина жде мене, то так і хочеться кинутися з четвертого поверху на вулицю і відразу скінчити все. А головно при таких думках і робота з рук паде». [9, с. 364]

Очевидно, що Іван Якович – турботливий чоловік і батько, оберігає від прикрих новин дружину, знаючи, що їй нелегко самій (не зовсім здоровій) з дітьми, які теж часто хворіли. Адже у цей час він навчався в докторантурі і велось йому, як видно з листа до Павлика, не дуже добре.

До загострення психічної хвороби Ольги Федорівни (дочка стверджує, що хвороба спадкова, проте спричинили її в такій тяжкій формі складні умови життя) сім'я їхня, за спогадами доньки, була дружною, а «невпинна працьовитість нашого Батька немов якимсь флюїдом передавалася і нам, дітям. Вдома панувала атмосфера навчання, але навчання веселого, цікавого, а заразом серйозного. Ми всі четверо немов бавилися в науці у перегони». [4, с. 237] «Здогадами і запитання він заставляв нас думати, висказувати нашу думку, і в кінці наводив нас на те, що ми немов самі відкривали тайну цієї річі чи живого твору, і це наповнювало нас незвичайною радістю і щастям». [Там же, с. 237]

Син Петро згадує: «Зимов ми часто бавилися перед піччю, пекли в млинку для кави марони (*каштани, пояснення упорядника*). Я або сестра сідали в тата на колінах (ми, діти, говорили завжди на тата «ти», а до матері на «Ви»), і тато нам читав казки. Тато, читаючи плавно, перекладав з німецької мови братів Грімм, які оставили на нас незатерті враження. ... Тато, якщо був у доброму настрої, любив співати і співав інколи мелодії без слів». [3, с. 649].

Діти навчалися в гімназіях, університетах, обов'язковими були заняття спортом, «руханки». Франчата, так їх називали близькі знайомі, рано привчалися до праці, щоранку допомагали мамі: різали і кололи дрова, носили воду. На вакаціях їздили в села на запрошення знайомих селян, у Нагуєвичі. Там виконували всю сільську сезонну роботу з вирощування та збирання урожаю разом із дорослими, а також з мамою і батьком, який любив фізичну роботу, був загартований і мав добру фізичну підготовку, займався гантелями.

«... Любов до рідного українського – це не була святочна одежа, щоби нею пишатися, мов великою заслугою, перед другими напоказ. Це була закваска, закорінена в наших душах і серцях, бо такими були наші діди і прадіди і такими бути мусіли й ми». [4, с. 238] (Зі спогадів дочки).

Про маму донька згадує: «Наша мама мала високу освіту, а разом була педагогом, причім прочитана і всесторонньо образована; виховувала нас по-спартанськи». [Там же, с. 239] «Мама, мимо того, що провела молодість на студіях, уміла варити смачні українські страви, а поїздками по селах у різних околицях виучувала нові сільські приписи, які вона вводила в домашнє меню як найліпші присмаки». [Там же, с. 240]

Діти, отримавши гарну освіту та спадкові здібності до творчої праці, реалізувалися у самотійному житті, якщо цьому не перешкодили певні драматичні обставини. Як от зі старшим сином: «На страсному тижні мене й мою родину спіткало велике горе. Раптово помер від судоми мій старший син Андрій. Я втратив в ньому не тільки найдорожчого помічника в час недуги моїх рук, але й інтелігентного, високоосвіченого писаря, котрий минулого року закінчив навчання в університеті (класичну філологію)». [10, с. 409-410]

Тарас Франко, окрім філологічної освіти, яку здобув у Львівському університеті, як здібний студент навчався у Віденському університеті. Він автор «Нарису з історії римської літератури». Як офіцер австрійського війська проводив вишкіл Січових Стрільців. Автор низки праць з фізичного виховання. Написав книгу спогадів про батька. Завідувач бібліотекою Івана Франка в Інституті літератури імені Тараса Шевченка. Твори у 2-ох томах Тараса Франка були видані в ювілейний рік його великого батька.

Дочка Анна Франко-Ключко, автор багатьох статей про різнобічну діяльність І. Франка та книги спогадів «Іван Франко і його родина», популяризатор творчості Івана Франка у Канаді, автор художніх творів, учасниця найбільш резонансних і велелюдних святкувань ювілеїв батька у Торонто та Вінніпезі.

Син Петро Франко «... мав тверду, холодну і енергійну вдачу. Його сталеві-сірі очі дивилися тверезо і реально на світ». [4, с. 243] (Зі спогадів сестри Анни). Закінчив політехнічний університет. Хімік за фахом, автор багатьох винаходів, зокрема, тих, що стосуються переробки молока. Він був гімнаст і «спортовець». Автор книг з фізичного виховання. Один з організаторів «Пласту». Під час

війни воював у Легіоні Січових Стрільців. Був державним секретарем військових справ у ЗУНР. Перший директор музею І. Франка у Львові. Доля після його арешту працівниками НКВС невідома.

Отже, діти у сім'ї Франків вирости гідними свого великого батька і належно цінували зусилля матері у справі їхнього виховання та зростання.

Оточення, у якому перебував Іван Франко протягом життя, було дуже різнорідним. Були люди, які ставилися вороже, інші – заздрили, ще інші – перешкоджали його титанічній праці і зусиллям зробити щось корисне на полі народному. Проте у письменника були вірні друзі, приятелі, які підтримували, допомагали йому, цінували талант і феноменальну працелюбність. Це *Микола Вороний*, щирий приятель Івана Франка, хрещений батько доньки Анни та сина Петра. Митрополит *Андрей Шептицький* з великою повагою ставився до Франка. «Знаменною подією в нашій домі були відвідини митрополита Шептицького. Видно, що візита митрополита була заповіджена, бо тато вийшов напроти нього аж до візника і з висловами пошани ввів його до своєї кімнати. Тато замолоду цікавився постатями з Святого письма, життям мучеників, апостолів. Годинами просиджував у бібліотеках, пильно студіюючи старі церковні книги. У його бібліотеці були не одні цінні, в грубих обкладинках, пошкоджених молями, писані "кирилицею" старовинні книги, які він придбав або на приходствах, або в антикварнях. Знаючи про це, митрополит зайшов до тата продискутувати деякі для нього цікаві питання (здається, тоді йшла дискусія про Йоасафа і Варлаама). [4, с.98] Шептицький, на прохання доньки, відслужив у католицькому костелі у Києві панахиду по Івану Франку, цінуючи його як Великого Сина України. *Соломія Крушельницька* – всесвітньовідома оперна співачка високо цінувала Франка, його подвижницьку працю і під час перебування у Львові відвідувала його, незважаючи на те, що земляки ігнорували його після публікації статті «Дещо про себе самого».

Олександр Мишуга – артист опери світового рівня – як найдорожчу реліквію зберігав збірку «Зів'яле листя» з дарчим підписом автора: «Великому артистові і другові з пошаною і подякою Іван Франко». Мишуга дав кошти на видання цієї книги, а згодом через племінника передав Франкові велику суму як ювілейний дарунок. *Ватрослав Ягич* – дослідник давньоукраїнських пам'яток, історії української мови, науковий керівник докторської дисертації Франка. *Ян Каспарович* – польський поет-модерніст, працював у редакції газети «Kurjer Lwowski» разом із Франком. Згодом професор і ректор Львівського університету. Хрещений батько Андрія Франка. Написав спогади про колегу по перу: журналістському і письменницькому. *Еліза Ожешко* – польська письменниця, перекладачка творів Франка, перша написала лист, у якому зізналася: «Я побачила у вас високоталановитого й незмірно симпатичного письменника; не сумніваюсь також, що виявите себе чутливою й доброю людиною і товаришем по думці й перу». Зі спогадів сина Тараса відомо, що у

домі завжди було людно. Франка відвідували «Белей – письменник, Величко – географ, Олеськів – природник, Коцовський – директор гімназії, Карчів – учитель, Лукич – нотаріус, Терлецький – юрист. Бували теж земляки з Нагуєвичів, рідні брати і дальші свояки, партійні люди ...» [3, с. 658] Окрім того, побудувавши віллу на вул. Понінського, Франки приймали гостей на довший час. Окремі родичі жили по кілька місяців. Для гостей було відведено дві кімнати на другому поверсі.

Світ захопленя митця, обдарування, улюблені заняття, уподобання.

Франко, за спогадами синів, дочки, близьких друзів, любив далекі піші прогулянки і привчав до цього дітей. Мав енциклопедичні знання про рослинний і тваринний світ (за спогадами Тараса Франка «глибоке знання і розуміння природи тато набув при допомозі проф. Верхратського, що був не тільки знавцем і вчителем природи, але й умів зацепити йому глибоку до неї любов»). [3, с. 664] Передавав ці знання і любов власним дітям. Спонукав вивчати вічну книгу природи. Вчив розрізняти голоси птахів. Любив звірят, птахів. У будинку завжди жили поранені пташенята, бездомні цуценята, коти.

Іван Якович власноруч посадив сад біля своєї вілли.

Улюблені заняття: риболовля і збирання грибів. Донька згадує: «Присмажені гриби з молодю картоплею були смачною й улюбленою стравою тата». Риболовля перетворювалася на ритуал і спорт одночасно, адже користувався Франко не вудочками, а сітями, саками. Причому ловив рибу в гірській холодній річці, стоячи у воді. Зазвичай ішов на цілий день, а то й на добу. Принесену рибу так само сушили, в'ялили. Це була важлива у раціоні страва, як і домашні сир, молоко, масло, яйця.

З різних мистецтв – театральне було у пошанівку Франка: він часто разом із дружиною ходив до театру. Згодом, коли діти підросли, батьки брали їх із собою. Франка можна назвати й знавцем малярства, настільки професійно він проаналізував виставку творів І. Труша.

Витвори людського генія, які споглядав під час поїздки до Італії, – живописні та скульптурні – вразили Франка настільки, що стали поштовхом до написання творів, зокрема, поеми «Мойсей» та сонета «Сікстинська мадонна».

Іван Якович любив вишиті сорочки. Мав цілу колекцію. Як засвідчує онук письменника Роланд, Франкові часто дарували вишиванки селяни, яким він чимось допоміг. А ще, як свідчать сучасники, любив слухати і співати українські та єврейські народні пісні, коломийки.

Зовнішність. Щодо зовнішності письменника, то вона добре описана М. Коцюбинським, який порівняв Франка з Мойсеєм, що плете сіті. Зі спогадів інших сучасників портрет цей увиразнюється «... русяве волосся, високе чоло й селянська вишивана сорочка, прикрита якимось приношеним, цеглястого кольору, сурдутом». [3, с. 355]. (Зі спогадів М. Неврлі). «Це була людина невисокого росту, не повна, рудувата, його відрізняла велика скромність» [3, с.

363] (Зі спогадів Ф. Щербатського). «Чоловіка з такою чудовою будовою тіла, як тоді був Франко, я ніколи потім не бачив» [З, с. 57]. (зі спогадів І. Кобилецького). «Батько залюбки одягався в сірій одяг. Майже завжди носив вишивану сорочку. Любив носити нешнуровані черевики з гумовими боками. На торжественні прийняття одягав чорний «шлюсрок», рідко фрак. По однім ювілею, одягаючи фрак, сказав невдоволено: «Можна підносити на руках, але не треба роздирати позиченого фрака». [З, с. 650] (Зі спогадів сина Петра.

Світогляд. Афоризми, уривки з творів Франка та мемуарів найкраще відображають погляди письменника на суспільно-політичне життя, етику стосунків, мораль, духовність.

- ✓ Лиш боротись – значить жить...
- ✓ *Vivere memento*” (пам’ятай про життя).
- ✓ «Поет болить чужим і власним горем.
- ✓ Лиш в праці варто і для праці жить.
- ✓ *Semper tigo*” (завжди учень).
- ✓ «Правді служити, неправду палити вічну дай страсть».
- ✓ «Пісня і праця – великі дві сили! Їм я до скону бажаю служити».
- ✓ «Любов не обов’язкова, та почуття обов’язку обов’язкове».
- ✓ «Сліпа любов, як і сліпа віра, родить фанатизм і нетолеранцію».
- ✓ «Хто твердить: люблю свій народ, а не сповнює своїх обов’язків зглядом того народу – брехню твердить».
- ✓ «Від народного обов’язку сам Бог не може звільнити; нахвалявся звільнити від нього сатана».

Отже, як іще можна скористатися поданими матеріалами на уроці чи на заняттях у ВНЗ і створити літературно-психологічний портрет письменника? На основі цих мемуарів та епістолярію можна зробити презентацію, доповнивши її світлинами. Ці матеріали будуть цілком доречні як повідомлення учнів (чи студентів) про чинники, які репрезентують особистість Франка. У процесі вивчення біографії на основі першоджерел ефективними є інтерактивні форми та методи. Наприклад, можна організувати в аудиторії групову роботу чи роботу в парах, запропонувавши прочитати та проаналізувати уривки з першоджерел і відповісти на питання.

Запитання та завдання

1. Родовід. Прочитати спогади Франка та Кобилецького і зробити висновок про те, як впливає найближче оточення на формування особистості?
2. Освіта. Прочитати спогади В. Стефаніка про те, як навчався Франко. Як він досягнув такого рівня освіти та ерудованості?

3. Сфера діяльності. Прочитати уривки з листів Франка до Уляни Кравченко, К. Попович, спогади К. Гриневичевої. Як «виводив у люди» майбутніх письменників Франко?
4. Сфера діяльності. Прочитати подані уривки «... не маю вільної хвилі , треба йти до суду, де я оце від тижня нотую скучний процес горілчаній» (3 листа до А. Кримського, [9, с. 331])
«Жаль дуже, що не можу приїхати до Коломиї: о кошти мені не ходить, але абсолютно не маю часу. З одного боку треба лагодитись до Відня, а з другого боку, в «Кур'єрі» сими днями немає Фрілінга, значиться, мені треба сидіти в редакції. [9, с. 349] 3 листа до Павлика), а також спогади А. Чайковського та самого Франка про роботу в газеті «Kurier Lwowski» і зробіть висновок про види діяльності Франка. Які позитивні і негативні впливи такої праці на творчість Франка-письменника?
5. Сфера діяльності. Прочитати замітку від 2 липня 1893 р, у вечірньому випуску газети «Kurier Lwowski» під рубрикою «Хроніка», яка повідомила львів'ян: «Докторат філософії здобув 1 липня цього року у Віденському університеті Іван Франко, наш шановний товариш і співробітник, справжній українець і знаменитий дослідник слов'янських справ» і зробити висновок про те, яка була репутація у Франка серед сучасників.
6. Вдача і характер. Прочитати уривок з промови на 25-літньому ювілеї літературної діяльності і зробити висновок про характер, вдачу, письменника: «Якби в мене було що-небудь з натури когута, то мені повинен би по сьогоднішнім вечорі вирости отакий високий гребінь. На які різні високі гідності мене підносили сьогодні! Зробили мене гетьманом, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене керманичем, хоч я, придивившись правдивим керманичам на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене проводирем, хоч я любив лише йти в ряді, пам'ятаючи добре того генерала, про котрого Наполеон казав, що коли він іде в ряді, то дуже добрий вояк, коли ж на переді – то чистий ідіот».
7. Вдача і характер. Прочитати уривок з промови на 25-літньому ювілеї літературної діяльності і зробити висновок, хто мав слухність: сучасники, чи Франко щодо такої різнобічності його діяльності? Аргументувати свою думку.
8. Вдача і характер. Прочитати уривки спогадів про характер та вдачу письменника. Визначити риси характеру і зробити висновок, які з них допомогли Франкові стати тим, ким він став?
9. Сім'я. Дружина. Прочитати уривки спогадів про Ольгу Хоружинську. Які ролі вона виконувала в сім'ї? Як це її характеризує?

10. Сім'я. Дружина. Діти. Прочитати уривки спогадів про сім'ю письменника. Як характеризують ці спогади дітей Франка як батька?
11. Сім'я. Діти. Прочитати уривки спогадів про дітей Івана Франка. Чи погоджуєтесь із тезою, що на дітях геніїв природа відпочиває.
12. Захоплення та обдарування. Прочитати уривки спогадів про захоплення, обдарування та уподобання письменника. Які риси характеру розкриваються, як це характеризує письменника?
13. Прочитати уривки з творів Івана Франка. Прокоментувати. Які грані особистості розкривають ці висловлювання?

«Життя народне дійшло до того ступеня, де вже не вистарчають ані красномовні проповіді, ані голослівне бажання народних святощів, ані платонічна любов, а треба важкої конкретної праці на різних полях, починаючи від елементарної економічної самопомочі і правової оборони, а кінчаючи найвищими вимогами наукової й літературної праці».

«Систематична праця на кожному полі», — ось що сталося окликом теперішньої доби. Се могло би нас тільки тішити, якби се не був вплив того, що ми зрозуміли, що наші противники ведуть власне таку систематичну працю довкола нас і то або просто нам на шкоду, або на те, щоб нас випередити, затиснути в тінь, збити з місця в загальній конкуренції цивілізаційної праці.

Або візьмімо всі свої сили до купи і силкуймося встояти в тій конкуренції, або зложімо заздалегідь зброю і скажімо собі, що ми сміття і січка, добра на пашу для інших, але не здібна зеленіти й нове зерно родити».

Таким чином заповнюється таблиця «Іван Франко як особистість». Окремі розділи таблиці учні (студенти) опрацьовують самостійно, користуючись підручником, інтернетресурсами, дослідженнями Т. Гундорової, Богдана і Тетяни Тихолозів та ін.

Отже, спогади про Івана Франка, його листи, автобіографічні твори дозволяють проникнути у різні сфери життя та діяльності митця, зрозуміти приховані спонуки до певних вчинків, з'ясувати світоглядну позицію, кредо, а також розкрити як людину: характер, вдачу, захоплення, уподобання, обдарування, внутрішній світ, думки та почуття.

Першоджерела, запропоновані у межах однієї статті, це лише невелика частина матеріалів такого характеру про Франка, але й вона дозволяє зрозуміти, що це особистість непересічна. Це геній, який творив «епоху в усьому, за що брався». І хоча сам Іван Якович скромно оцінював свою роль, як письменника-робітника, що допомагає зводити будинок цивілізації, проте життя довело, що це універсум, який підняв цілину на суспільних, культурних та духовних царинах.

Література

1. Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник / За редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. – К.: Ленвіт, 2002. – 344с.
2. Овдійчук Л. М. Естетичні уподобання українських письменників. Іван Франко. / Л. Овдійчук // К.: Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – К.: 2001. - №3. – С.117.
3. Спогади про Івана Франка [Текст] / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доповнене, перероблене. – Львів: Каменяр, 2011. – 814 с.
4. Франко-Ключко А. Для тебе, тату. [Текст]. – К.: Ярославів Вал. , 2010. – 574 с.
5. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.– Т. 31. Літературно-критичні праці / І. Я. Франко.– К.: Наукова думка. 1981. – 595 с.
6. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.– Т. 39. Літературно-критичні праці (1911-1914) / І. Я. Франко.– К.: Наукова думка. 1983. – 703 с.
7. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.– Т. 45. Філософські праці / І. Я. Франко.– К.: Наукова думка. 1986. – 576 с.
8. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.– Т. 48. Листи (1874-1885) / І. Я. Франко.– К.: Наукова думка. 1986. – 767 с.
9. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.– Т. 49. Листи (1886-1894) / І. Я. Франко.– К.: Наукова думка. 1986. – 767 с.
10. Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах.– Т. 50 Листи (1895-1916). / І. Я. Франко.– К.: Наукова думка. 1986. – 704 с.
11. Овдійчук Л. Іван Франко як особистість. Презентація / Режим доступу: <http://www.regi.rovno.ua/ua/news/808/>
12. Овдійчук Л. Іван Франко як особистість. Презентація / Режим доступу: <https://www.facebook.com/lilia.regi?fref=nf&pnref=story>

Додаток 1
Іван Франко як особистість

Місце і дата народження та смерті	
Родовід	
Портрет (зовнішність)	
Освіта	
Сфера діяльності	
Вдача, характер	

Світ захоплень	Улюблені письменники	
	Обдарування і захоплення	
Оточення, друзі		
Світогляд, кредо		
Творчість		
Визнання та місце у світовій літературі		

Додаток 2

Таблиця «Естетичні уподобання українських письменників. Іван Франко»